

Kur'ân'a *Divan* Durmak Vahyin Renk ve Tonlarının Cizirî'nin Şiirindeki Nitel Yansımalarına Dair Bir İnceleme

Abdulcelil BİLGİN¹

Öz: Melâyé Cizirî diye tanınan ünlü mutasavvıf ve şair Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Cezerî'nin bilinen eseri, *Divan* adlı şiir kitabıdır. Bu kitapta tasavvuf, fıkıh, tefsir, hadis, morfoloji, gramer, mantık, estetik, felsefe, belagat, matematik, astronomi, kozmoloji, tarih, fizik, metafizik gibi sosyal ve fen bilimlere dair birçok veri ile karşılaşmak mümkündür. *Divan*'a tematik olarak katkıda bulunan en önemli unsurlardan birinin Kur'ân olduğu iddia edilebilir. Makalede de görüleceği üzere *Divan*'da, bu iddiayı pekiştirmeye katkı sağlayacak çok sayıda veri bulunmaktadır.

Bu makale, Kur'ân'ın *Divan*'ı hangi ölçülerde ve nasıl etkilediğini konu edinmektedir. *Divan*'ın ilahiyat sahasında ne tür çalışmalara konu olabileceğini gündeme getirmek ise makalenin başka bir hedefidir.

Anahtar Kelimeler: Melâyé Cizirî, *Divan*, Kur'ân, şiir.

Qur'an in the *Divan*: An examination on the quantitative reflections of the colour of revelation and tones in Cizirî's poetry

Abstract: Known as Melâyé Cizirî, the Sufi and poet Sheikh Ahmed b. Muhammad al-Jazari is well-recognized for his famous poetry book named *Divan*. In this book, it is possible to discover information about social and numerical sciences such as mysticism, fiqh, tafsir, hadith, morphology, grammar, logic, aesthetics, philosophy, rhetoric, mathematics, astronomy, cosmology, history, physics, and metaphysics. It can be argued that the Qur'an is one of the most important elements that thematically contributed to the *Divan*. This paper will illustrate a wide range of data in the *Divan* that will help to reinforce this claim.

This article will explore in what measurements how the Qur'an influenced the *Divan*. The article is further attempts to show the scopes of different kinds of theological studies which could be done on *Divan*.

Keywords: Melâyé Cizirî, *Divan*, Qur'an, Poetry.

¹ Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, a.bilgin@alparslan.edu.tr.

Giriş

I

Cizre'de doğan Cızırî (ö. 1050/1640), Şark'ta adet olduğu üzere henüz küçük yaşta cami ve medreselerde dini eğitim görmeye başlar. Önce âlim babasına öğrenci olur ve Kur'ân'ın yanı sıra bazı dini kitapları onun yanında okur. Ardından Hakkârî, Diyarbakır ve İmadiye'de ilim tahsil ederek 32 yaşında Diyarbakır'da Mela Taha adındaki âlimden icazet alır. Cizre'de müderrislik yaparak pek çok talebeye icazet verir. Cızırî, 75 yaşında Cizre'de vefat eder ve uzun yıllar ders verdiği *Medresa Sor'da* [Kırmızı Medrese] defnedilir. Cizre'deki Kırmızı Medrese'nin alt katında bulunan kabri zamanla ziyaretgâh haline gelir (Özervarlı, 2005, s. 241-243; Doru, 2016a, s. 13-35).

Daha çok, *molla* kelimesinin karşılığı olan *Melâ'*; bazen de *aşk ve sevgi oklarının hedefi* veya *kaderin nişan tahtası* ya da *sevgilinin yüzündeki ben* gibi anlamlara gelen *Nişânî* mahlaslarını kullanmış, fakat *Molla Cezerî* (Melâyé Cızırî) diye şöhret bulmuş olan Cızırî, Kürtçe'nin yanı sıra ileri düzeyde Arapça, Farsça ve bir miktar da Türkçe bilir. Yer yer Arapça, Farsça, nadiren Türkçe kelime, kavram, tamlama gibi ifade birimlerinin yer aldığı Kürtçe kaleme alınan *Divan'da* tasavvuf, bilimler metodolojisi, fıkıh, tefsir, hadis, morfoloji, gramer, mantık, estetik, felsefe, belagat, matematik, astronomi, kozmoloji, tarih, fizik, metafizik gibi ilimlere dair doğrudan yahut dolaylı işaretler bulmak mümkündür (Doru, 2016, s. 13-35; Özervarlı, 2005, s. 241-243).

Cızırî'nin bilinen eseri 114 şiirden meydana gelen Kürtçe *Divan'ıdır*. Edebiyat alanında önemli bir yeri bulunan *Divan*, birçok dile tercüme edilmiş ve hakkında çeşitli şerhler yazılmıştır. Gerek Cızırî gerekse *Divan'ı*, başta Türkiye, Suriye, Irak, İran olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde tanınmaktadır. Cızırî, çok yönlü bir şair, felsefeci, tasavvufçu ve ilim adamıdır. Molla Cızırî'nin üstün şiir kabiliyeti, şiirini tercüme eden, açıklayan ve yorumlayanlar tarafından vurgulanmış, hatta edebiyatta Molla Câmî, İbnü'l-Fârız ve Fuzûlî ile mukayese edilmiş; tasavvufta Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye benzetilmiştir. *Divan'da* felsefî estetik, ilâhî aşk, tasavvuf ve sevgi temaları ön plandadır. Sevgi ve güzellikle ilgili bütün tasvirler yalnızca ilâhî boyutun keşfedilmesine yönelik olup görünürdeki güzelliklere Allah'ın tecellisi olduğu için değer verilmiştir. Yoğun teşbih, temsil, kinaye ve istiareleri nedeniyle eserin dili ağır sayılmakla birlikte fikir ve mesajları açıktır (Özervarlı, 2005, s. 241-243; Doru, 2016b, s. 13-27).

Cızırî, günümüzde Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe çeşitli çeviri ve şerhleri bulunan *Divan'ında* farklı vesile ve üsluplarla kült niteliğinde bazı bilim adamlarına işaret etmektedir. Bunların başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Necmüddin el-Kazvinî (ö. 675/1277), İbn Sînâ (ö. 429/1037), Celâlüddin el-Kazvinî

¹ *Mela*, Güneydoğu ve Doğu medrese geleneğine göre ilmi icazet alan ve özellikle İslâmî ilimler alanında ders verip talebe yetiştiren din bilgini demektir. Muhtemelen bu vesile ile kendisine yaygın bir şekilde *Melayî Cızırî* yani *Cizreli Mela/Molla* denmektedir.

(ö. 739/1338), Taftazanî (ö. 792/1389), Zemaşşerî (ö. 538/1143) gibi. Cızîrî, Hafız Şîrazî, Sadi Şîrazî, Maruf Kerhî, Şîblî, Mevlana Camî, Alaî, Hallac-ı Mansur ve Ferruhî gibi birçok mutasavvıf ve şairin de adını yeri geldikçe anmaktadır (Özerverli, 2005, s. 241-243; Doru, 2016b, s. 13-27; Turgay, 2011, s. 139-157). Cızîrî'nin akademik ya da mensûr bir çalışmada değil; manzûm bir eserde bu kadar önemli/ünlü bilim insanı ve şaire göndermede bulunmasını, onun ilimler alanındaki yetkinliğine, çok yönlü bilgin ve bilge kişiliğine yormak yanlı ya da aşırı bir yorum olmayacaktır.

II

İnsanlığın yeryüzüne dair hikâyesi söz konusu olduğunda, birçok alanda olabileceği gibi bilim, düşünce ve sanat tarihinde de bazı anıt şahsiyetlerden söz etmek mümkündür: Sokrates, Aristo, Gazali, İbn-i Haldun; Shakespeare, Dostoyevski, Tolstoy, Mozart, İtrî gibi... Adı sayılan kişilerin, geriye bıraktıkları yahut kendilerine izafe edilen eser, söz ve konuşmalarla, hitap ettikleri alanı ve kesimleri önemli ölçüde etkiledikleri kabul edilir. Bu bağlamda felsefede Sokrat; İslam Düşüncesinde Gazali; sanat ve edebiyatta Dostoyevski'nin yerini/ önemini tartışmak anlamsız olacaktır. Kaldı ki söz konusu kişiler yahut benzerleri, yüzyıllardır değerlerini yitirmek bir yana sürekli ve yeniden farklı akademik ve sivil çalışmalara konu olmakta, bıraktıkları miras, tartışılarak yenilenmekte ve başka fikirlerin, düşüncelerin uç vermesine katkı sağlamaktadır. Anıt şahsiyetlerle ilgili çalışmaların herhangi bir zaman ya da noktada son bulmayacağını; aksine yüzlerce yıldır olduğu gibi bundan sonra da dünya durdukça devam edeceğini ileri sürmek abartı yahut kehanet olmayacaktır.

Geriye bıraktığı yahut ulaşılan tek eseri olarak bilinen *Divan*'ın muhtevasına ve bunun dışavurum tarzlarına bakıldığında Cızîrî'nin de insanlığın ortak değeri olmaya layık bir yetkinlikte olduğu iddia edilebilir. Zira *Divan*'da felsefeden dine birçok alanla ilgili konunun, bir heveskârın acemiliği/aceleciliği ile değil; bir edibin, filozofun yahut âlimin derin, kapsamlı ve yetkin bakış açısına ve tasavvuruna eşlik eden şiirsel imgelerle ustaca ele alındığını görmek mümkündür.

Son yıllarda hem Batı'da hem Doğu'da anıt şahıslarla ilgili çalışmalar artmaktadır. Bu artış, anıt şahısların yapıp etmeleri, yazdıkları ve düşünceleri ile vazgeçilemez olduklarını göstermektedir. Nitekim yapılan çalışmaların, hermenötik yöntemlerle anıt şahısların söz, yazı ve düşüncelerini yeniden okuyup anlamaya ve günümüzde onlardan tekrar yararlanmaya yönelik olduğu görülmektedir.

Son yıllarda Cızîrî ve *Divan*'ına dair çalışmalarda da artış gözlenmektedir. *Divan*'ın velud bir zihnin üretimi, yetkin bir metin olmasının yanı sıra yukarıda da ifade edildiği üzere birçok alana dair nüve ve veriler barındırması, onun farklı disiplinlere mensup bilim insanları tarafından çalışılmasına yol açmaktadır. Rahatlıkla görülebileceği üzere Cızîrî, hayatı, felsefesi, edebi, tasavvufi görüşleri, aşk anlayışı, *Divan*'ındaki dil ve üslup özellikleri gibi yönlerden kitap, tez, makale, sempozyum, panel ve konferans gibi çeşitli bilimsel incelemelere ve etkinliklere konu olmaktadır, olmaya da devam etmelidir.

III

Bir makale olarak tasarlanan bu çalışmada ise Cızîrî'nin *Divan*'ına farklı renk ve tonlarda yansıyan Kur'an'a ait ve dair unsurlar üzerinde durulacaktır.² Kur'an'a ait unsurlardan/renglerden kasıt bizzat onda bulunup Cızîrî tarafından *Divan*'da yer verilen kelime, kavram ve fragmanlardır. Kur'an'a dair tonlardan kasıt ise onda yer almadığı halde, ondan esinlenmelerle hayat bulan ve *Divan*'da yer verilen kavramlardır.

Bu çalışmanın göstereceği üzere *Divan*'a yön ve şekil veren en önemli unsurlardan biri –belki de en önemlisi- Kur'an ve ondan kaynaklanan esinlenmelerin yanı sıra yine kaynağı Kelam-ı Kadîm olan tefsîr, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi ilimlerdir. Sayılan unsurlara ait verilerin, tekrarlarıyla beraber *Divan*'da binlerce defa yer aldığı gözden kaçmamaktadır. Bütün bunlar, *Divan*'ın çekirdekten yetişme bir medrese mollası, bir âlim ve iflah olmaz bir aşk adamı tarafından yazıldığı olgusuyla birlikte düşünüldüğünde Cızîrî'nin, ifadenin gerçek anlamıyla Kur'an'a *divan durarak* eserini oluşturduğunu gösterecektir.

Bu makale, vahyin renk ve tonlarının *Divan*'a yansımalarına dair nihai olmayan nicel yönü öncelenmiş bir çalışma olarak düşünülebilir. Hızlı bir okuma ile hemen göze çarpan ilgili kavramlardan bir kısmının yer aldığı bu çalışmada, Cızîrî'nin mısraları ile ilgili tahlillere girilmeyecek daha çok vahyin renk ve tonlarını yansıtan kelime, kavram ve diğer ifade birimleri üzerinde durulacaktır. Böylelikle Cızîrî'nin İslam düşüncesinin hangi alanlarına ait ne anlama gelen ifade birimlerinden etkilenecek onları kullandığı anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu arada belirtilmelidir ki, konuların geçişken karakterleri nedeniyle, ne oluşturulan başlıklar ne de tasnifler nihai ve kesin olmayıp öznel ve dolayısıyla eleştiri ve redaksiyona açıktır.

Makalede konular sırasıyla şu başlıklar altında ele alınacaktır: Allah'ın İsim ve Sıfatları; Kur'an ve Tefsire Dair Kavramlar; Peygamber, Melek Ad ve Sıfatları; Metafizik/Müteşabih Unsurlar; İbadetler İle İlgili Kavramlar; Din, Ahlak ve İnanç İle İlgili Kavramlar; Yer, Zaman ve Kişi Adları; Negatif Çağırımı Bulunan Kavramlar; Kur'an'dan Esinlenmeler. Böyle yahut benzeri tasniflerle *Divan*'a dair yapılacak çalışmalar, hem Cızîrî'nin Kur'ânî/dinî referanslarını hem de *Divan*'daki Kur'an'a ait ve dair kavram haritasını ortaya çıkaracaktır. Bu özelliği ön planda tutulan böyle bir çalışmanın, *Divan*'ın farklı İslami ilimlerden perspektifler tutularak çalışılmasına ve özgün metinlerin üretimine katkı sağlaması muhtemeldir. Zira görünen o ki, *Divan* en çok ilahiyat ve alt birimleri tarafından incelenmeyi hak etmektedir.

Bu girizgâhtan sonra makalenin asıl konusuna geçilebilir. Konu, iki üst başlık ve alt başlıkları şeklinde ele alınacaktır. İlk üst başlık *Kur'an'dan Alıntılar* adını taşımaktadır. Bu başlığın alt birimlerinde, Kur'an'dan *Divan*'a iktibas edilen kavramlar konularına göre ele alınacaktır. İkinci üst başlık ise *Kur'an'dan Esinlenmeler* adını taşımaktadır. Bu başlığın alt birimlerinde ise Kur'an'da yer

² Benzer bir çalışma için bkz.: Turgay, Nurettin, (2011), *Ahmed el-Botî el-Cızîrî ve Divanında Kur'an'a Yaklaşımı, Mukaddime*, Sayı 4: s. 139-157, Mardin.

almadığı halde, ondan esinlenmelerle tercih edilen kavramlar ele alınacaktır.

Makalede yer verilen kavramlar, sadece numaraları belirtilen sayfalarda geçmez. Belirtilen sayfa numaraları, ilgili kavramın *Divan*'da sadece bir defa geçmediğini göstermeye yönelik olup kavramın kaç defa kullanıldığına dair kesin bilgiler içeren rakamsal değerler değildir.

1) Kur'ân'dan İktibaslar

a. Allah'ın İsim ve Sıfatları

Divan'da, Allah'ın farklı görünüm ve özelliklerine işaret eden bazı isim ve sıfatlara yer verildiği görülmektedir. Örneğin Allah/Xuda kelimesi ile birçok yerde karşılaşmak mümkündür (Divan, 2014, s. 26, 50, 102, 80, 110, 144, 330).

Ğaffar-Ğafûr (Divan, s. 316, 316, 492), Vahhab (Divan, s. 213), Vedûd (Divan, s. 34), Rab-Rabbanî (Divan, s. 50, 58, 72, 144,198), Nûr (Divan, s. 28, 287, 409) gibi isim ve sıfatlar, Allah'ın cemal yönünü yansıtır. Cebbar (Divan, s. 330), Celal (Divan, s. 414), İsm-i Celâl (Divan, s. 400), Celîl (Divan, s. 358) gibi sıfatlar ise Allah'ın celal yönüne işaret eder.

Bunların yanı sıra Allah'ın ebedi ve ezeliğine işaret eden Evvel (Divan, s. 144), Ahir (Divan, s. 144); eşsiz yaratıcılık özelliğine işaret eden Bari (Divan, s. 282, 298), Fâtîr Te'ala (Divan, s. 32), Halık (Divan, s. 26, 32, 34, 40, 134); var ve canlı olduğuna, her şeyi tek başına, kimseye muhtaç olmadan çekip çevirme kudretine işaret eden Hak (Divan, s. 26, 36, 146, 244), Hayy (Divan, s. 120), Zahir (Divan, s. 144); Kayyum (Divan, s. 144), Samed (Divan, s. 50,182, 184, 186, 278) gibi sıfatlara da yer verilmiştir. Keza Allah'ın, aklın tasvir gücünü aşan bir nitelikte olduğuna işaret eden Batın (Divan, s. 144); ibadet edilmeye, tapılmaya layık olduğunu ifade eden İlah (Divan, s. 102, 142) ve Allah'ın insanlar gibi aciz, kusurlu olmayıp eksikliklerden beri olduğu anlamına gelen Subhan (Divan, s. 142) gibi sıfatlar da *Divan*'da bulunmaktadır.

b. Kur'ân ve Tefsire Dair Kavramlar

Divan'da, ilginç bir şekilde, Kur'an'ın tarihi, ona dair ilimler ve tefsir metodolojisi gibi alanlarla doğrudan ilişkili birçok kavram bulunmaktadır. Bu tür kavramlar, Cizirî'nin bilimsel birikiminin büyüklüğüne işaret ettiği gibi *Divan*'ın didaktik yönünü de ortaya koyar.

Başta Allah'ın gönderdiği son mesajın adı Kur'ân (Divan, s. 206) ve Kitab (Divan, s. 112) olmak üzere; tefsir ilmine göre başı ve sonu belli, farklı sayıda ayetler ihtiva eden Kur'ân'ın her bir bölümü demek olan sure (Divan, s. 34) ile başı ve sonu belli olan uzun ya da kısa, bir harf, bir veya birkaç kelime yahut cümleden oluşan Allah'ın sözleri şeklinde tanımlanabilecek ayet (Divan, s. 34, 206, 246) kelimelerine de yer verilmiştir. Ayete'l-Kürsi (Divan, s.162) ise Bakara suresinin 255. ayeti olup Allah'ı tanıtmaktadır ki bu, Kur'an'ın en yüce ayeti olarak kabul edilmektedir.

Nitekim Hz. Muhammed, özellikle farz namazlardan sonra, akşam ve sabah vakitlerinde bir de yatağa yatınca bu ayetin okunmasını tavsiye etmiştir (Karaman v.d. , 2006, s. 44, 599).

Divan'da bazı sure adlarından da söz edilmektedir. Fatiha (*Divan*, s. 162), Kur'ân'ın ilk suresi olup bir namazın kabul olması için mutlaka okunmalıdır. En'am (*Divan*, s. 162), 156 ayetten oluşan uzun Mekki surelerden bir tanesi olup temelde inanç, vahy, peygamberlik kurumu, yeniden diriliş ve kişisel davranışların öte dünyadaki farklı karşılıkları üzerinde durur. Ra'd (*Divan*, s. 52), Mekki bir sure olup tevhit, peygamberlik kurumu, yeniden diriliş gibi temel ilkeleri pekiştirerek Mekkelî politeistlerin bu değerlere dair yaydıkları şüpheleri bertaraf etmeye çalışır. Fetih (*Divan*, s. 158), Medine'de inen surelerden olup Allah yolunda mücadele etmeyi, Allah'ın peygamberine yardım edip onu desteklemesini, münafıkların tutarsızlıkları ve korkaklıkları, mü'minlerin pozitif özellikleri ve Allah'ın onlara yönelik ikramlarının yanı sıra ahirette kendilerine vaat ettiği güzellikleri konu edinir. İnşirah (*Divan*, s. 122) Mekke'de inen surelerden olup Peygamber (sav)'ın Allah katındaki, dünyadaki ve ahiretteki iyi konumundan söz eder (Karaman v.d. , s. 173, Sabunî, 2001, s. 21, 42, 147, 227).

Divan'da Kur'an yorum biliminin birincil bazı kavramları da yer almaktadır. Örneğin Tefsîr (*Divan*, s. 252, 486, 490) kavramı teknik olarak, Kur'ân'daki kelime ve ayetlerin orijinal anlamlarını diğer bir ifadeyle kendilerine yüklenen murad-ı ilahiyi ortaya çıkarma süreçlerinin adıdır. Tenzil (*Divan*, s. 490) ise vahyin geliş şekillerinden biri olarak ayetlerin bir bütün olarak değil birer ikişer üçer ... Peygambere gönderilmesi demektir. Muhkemât (*Divan*, s. 34) kelimesi, Kur'ân'daki anlamı açık, anlaşılabilir ayetlere verilen isimdir. İ'caz (*Divan*, s. 386), Allah'ın farklı olağanüstü olay ve davranışlarla insanları aciz bırakarak kendi yüceliğini ve Peygamberlerin doğruluklarını insanlara karşı ispat yollarından biridir (Demirci, 247, 258; Karaman v.d. , s. 319, 462, 642, Aytepe, 2016, s. 2365).

c. Ayetlerden Fragmanlar

Bu başlık altında *Divan*'da bulunan bazı ayet bölümleri ele alınacaktır. Cızırî'nin, bazı beyitlerinde, konu ile ilgili olarak söylemini güçlendirmek amacıyla ayetlerden bazı iktibaslara³ yer verdiği görülmektedir. Bu iktibaslardan bir kısmına burada yer vermek Cızırî'nin anlatım gücünü anlamamıza katkı sunacaktır.

Ahsen-i Takvim (*Divan*, s. 142, 402, 444). Bu ifade Kur'ân'da **لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ** (Tîn 95/4) şeklinde yer almaktadır. Bu tamlama, Allah'ın insanı en güzel ve mükemmel kıvamda yarattığını ifade eder (İbn-i Kesir, 1986, III/655).

³ İktibas: Söze, anlamı pekiştirmek amacıyla ayet, hadis ya da bunlardan parçalar almaktır.

Hâk-i pâyin olduğum gördü dedi kâfir rakib

Taş ile bağrın döğüp "yâ leytenî küntü türab" (Dilçin, 2009, s. 465).

Beyitteki Arapça söz, kaynağımızda yer aldığı üzere Furkan suresinden değil; Nebe' suresinin 40. Ayetinden iktibas edilmiştir. Dilçin'in Furkân suresi 27. ve 28. Ayetlerdeki, inkârcıların, ... *leytenî /vah bana keşke...* şeklinde başlayan pişmanlık belirten sözlerini, benzerlikten dolayı Nebe' suresinin 40. ayeti ile karıştırmış olması muhtemeldir. Bu söz, yine kaynağımızda yer aldığı üzere Şeytanın değil, pişmanlıklar içindeki kâfirin sözüdür.

Alleme'l-esmâe (Divan, s. 142, 298). Bu ifade, Kur'ân'da كَلَّمَا آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا (Bakara 2/31) şeklinde yer almaktadır. Ayet, Allah'ın, Hz. Âdem'e bütün tür ve alt türlerin isimlerini, sıfatlarını, özelliklerini öğreterek bu bilgilerle melekleri sınadığını; ancak bunu bilemediklerinde, onlardan Âdem'e secde etmelerini istediğini, İblis hariç bütün meleklerin ona secde ettiğini konu edinir (İbn-i Kesir, I/51-52).

Hel min mezîd (Divan, s. 282). Bu ifade, Kur'ân'da يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (Kaf 50/30) şeklinde yer almaktadır. Allah, Cehennem seslenerek *doldun mu, boş yer kaldı mı* diye sorduğunda orası, daha yok mu? diye cevap verecektir (İbn-i Kesir, III/376).

Hitam-ı misk (Divan, s. 484). Bu ifade, Kur'ân'da خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ (Mutaffifin 83/26) şeklinde yer almaktadır. Bu ifade, cennetliklere ödül olarak sunulacak, elde edilmek için yarışmaya değer şarabın enfes kokusuna ve lezzetine göndermede bulunur (İbn-i Kesir, III/616).

Kab-ı Kavseyn (Divan, s. 378, 404). Bu ifade, Kur'ân'da فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (Necm 53/9) şeklinde yer almaktadır. Ayet, Mirac olayında Hz. Muhammed ile Allah arasındaki yakınlığa işaret eder. Bu mesafe iki yay arasındaki yakınlık ile ifade edilmiştir (İbn-i Kesir, III/397).

Kalû bela (Divan, s. 150, 204, 330). Bu ifade Kur'ân'da أَلَسْتَبِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى (A'raf 7/172) şeklinde yer almaktadır. Allah'ın ruhlar âlemini yarattıktan sonra kendilerine *ben sizin rabbiniz değil miyim* şeklindeki sorusuna onların verdiği cevap *Kalû bela/ tabî ki rabbimizsin*, şeklinde olmuştur. Böylece Allah kullarından, başkasını rab edinmeyecekleri konusunda söz almıştır. Nitekim ne zaman nerede doğmuş olursa olsun her Müslüman *kalu beladan* beri Müslüman olmuş kabul edilir (İbn-i Kesir, II/63,64).

Külle yevmin Huve fi şe'n (Divan, s. 278). Bu ifade, Kur'ân'da يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahman 55/29) şeklinde yer almaktadır. Ayet, Allah'ın sürekli bir iş yaptığını, kendisinden istekte bulunan yer ve sema ehlinin ihtiyaçlarını, tükenmez hazinesinden karşıladığını ifade eder (İbn-i Kesir, III/418).

Lemma efele (Divan, s. 362). Bu ifade, Kur'ân'da فَلَمَّا أَفَلَ (En'am 6/76, 77, 78) şeklinde yer almaktadır. Bu, Hz. İbrahim'in Allah'ı bulma çabasını sürdürürken insanların taptığı yıldız, ay, güneş gibi varlıkların geçiciliğini ve tanrı olamayacaklarını gösteren bir ifadedir (İbn-i Kesir, I/592).

Lü'lü' ve mercan (Divan, s. 232). Bu ifade Kur'ân'da يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ (Rahman 55/22) şeklinde yer almaktadır. Rahman suresinde Allah'ın kullarına yönelik nimetleri bağlamında, aralarındaki engelden dolayı birbirine karışmayan iki denizden inci ve mercan/lü'lü' ve mercan çıktığı anlatılır (İbn-i Kesir, III/417).

Mak'ad-ı sıdk (Divan, s. 122). Bu ifade, Kur'ân'da فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ (Kamer 54/55)te geçer. Allahtan layıkıyla korkanların övülmeye değer bir makamda olacaklarını ifade eden bir tabirdir (İbn-i Kesir, III/414).

Urvetu'l-Vuska (Divan, s. 226) Bu ifade, Kur'an'da بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى (Bakara 2/256) şeklinde yer almaktadır. Şeytan ve benzeri her türlü saptırıcı varlıktan vazgeçerek Allah'a inananların, kopması mümkün olmayan bir tutamağa/dine, imana, İslam'a sınımsız sarıldıklarını ifade eder (İbn-i Kesir, I/232).

Ha, mim, ayn, sin, kaf (Divan, s. 488). Bu ayetler (Şura 42/1, 2), huruf-u mukatta diye tabir edilen ve anlamı hakkında birçok görüş bulunduğu halde tam olarak neyi ifade ettiklerini Allah'tan başkasının bilemeyeceğine inanılan; kesik kesik yani müstakil birer harf olarak okunan ayetlerdir (Demirci, s. 92).

d. Peygamber ve Melek Adları

Divan'da başta Hz. Âdem (Divan, s. 38, 278) olmak üzere Hz. Nuh (Divan, s. 164), Hz. Süleyman (Divan, s. 164, 482), Hz. Yakub (Divan, s. 54) Hz. Yusuf (Divan, s. 120, 196, 290, 54, 128), Hz. Musa (Divan, s. 86, 298, 364) ve Hz. İsa/Mesih (Divan, s. 104, 106, 172, 180, 194)den bahsedildiği görülmektedir. Bunlardan Hz. Nuh, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın Ulu'l-azm peygamberler yani diğerlerine göre daha çok eziyet ve zorlukla karşılaştığı halde örnek bir sabır, metanet ve kararlılık örneği göstererek çetin imtihanlardan başarı ile geçen peygamberler olduğu bilinmektedir.

Divan'da Melek (Divan, s. 188, 236) kelimesinin yanı sıra Cebrael (Divan, s. 110, 358) ismi ve ona işaret eden Ruhu'l-Kudüs (Divan, s. 34, 98, 164, 182, 372) sıfatına da yer verilmiştir.

e. Metafizik/Müteşabih Unsurlar

Divan'da kesin olarak ne olduğu, ne anlama geldiği bilinmeyen ve kavranamayan birçok metafizik/müteşabih unsur ile karşılaşmak mümkündür. Bu unsurların bir bölümünün öte dünya bir bölümünün ise Allah'ın zatı, davranışları v.b. ile ilgili olması şaşırtıcı değildir. Zira İslam dininin inanç sisteminde gayb olgusunun önemli bir yeri vardır. Gerek Allah gerekse ahiret bizatihi gayb oldukları için etraflarında oluşan simge, sembol ve anlatılarda gayb unsurlarının bulunması doğal karşılanmalıdır.

Divan'daki Ahiret ile ilgili kavramları pozitif ve negatif olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre Cennet, Adn Cenneti, Cennetü'l-Me'va (Divan, s. 36,116, 204, 372), Huri-Huru'l-'iyn (Divan, s. 30, 34, 40, 68, 98, 100, 116, 176), Kâfûr (Divan, s. 170), Kevser-Havz-ı Kevser-Kevser Çeşmesi (Divan, s. 94, 146, 148,182, 252, 336), Vildan (Divan, s. 30, 36, 40, 116, 124), Selsebil (Divan, s. 358), Şefa'at (Divan, s. 64, 150) gibi unsurların pozitif çağrışım ve içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Kıyamet (Divan, s. 62) ve Cehennem (Divan, s. 70) kelimelerinin ise negatif çağrışım oluşturdukları açıktır.

Divan'daki bir kısım müteşabihin ise Allah ve ona ait davranış yahut yansımalar ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Egemenlik, hâkimiyet, güç, yücelik gibi ifadelerle yorumlanan Arş (Divan, s. 414) ve Kürsi (Divan, s. 46, 78, 414);

Allah'ın kudret ve iradesinin bütün kâinatı sürekli kontrol altında tuttuğunu ifade eden istiva (Divan, s. 68); nesne ve olaylara dair ilahi takdirin yazılı olduğu zemin anlamındaki Levh (Divan, s. 36) gibi... Mu'cize (Divan, s. 70, 172, 240) insanı aciz bırakıp Allah'ın, künhüne varmak mümkün olmayan fiillerine denir. Berzah (Divan, s. 36, 42,142) kavramı ise hem kabir hayatına hem de iki denizin/acı ve tatlı suların birbirine karışmasına engel olan bir settir. Ğayb (Divan, s. 478), bir bütün olarak insana kapalı olan ve ancak Allah'ın tam olarak bildiği, peygamberin ise Allah'ın bildirdiği kadarını bilebileceği bir âlemdir. (Topaloğlu & Çelebi, 2010, s. 30, 46, 100, 168, 194, 197, 219)...

f. İbadetler İle İlgili Kavramlar

Divan'da belli başlı müstakil ibadetlerin adlarını görmek mümkündür: Namaz (Divan, s. 304), Hac (Divan, s. 64, 106), Zekât (Divan, s. 112, 366), Kurban (Divan, s. 212), Umre (Divan, s. 128, 190) gibi... Bunların yanı sıra kendi başına bir ibadet olmayıp ibadetlerle ilişkili olan veya ibadetin bir bölümünü ifade eden kavramlar da Divan'da bulunmaktadır.

Örneğin secde-sucud (Divan, s. 36, 290, 56, 106, 124, 128, 144, 168, 174, 182, 212), tekbir (Divan, s. 106, 124), kıyam (Divan, s. 182), kible (Divan, s. 132, 170, 174, 182, 190), mihrab (Divan, s. 128, 212, 226, 228), imam (Divan, s. 320) kelimeleri namazın bölümleri ya da onunla ilişkili kavramlardır.

Tavaf (Divan, s. 66, 128, 132, 190), sa'y (Divan, s. 290), Ka'be (Divan, s. 132, 232) gibi kavramlar hac ibadeti ile ilgili iken Ramazan (Divan, s. 368) oruçla; farz (Divan, s. 326) zorunlu, sünnet (Divan, s. 112, 326) zorunlu olmayan ibadetlerle ilgilidir.

Helal (Divan, s. 310) kavramı ise söz, davranış, yiyecek, içecek gibi şeylerin meşru olanlarını ifade eder.

g. Din, Ahlak ve İnanç ile İlgili Kavramlar

Bu başlık altındaki kavramları da kendi içinde bazı tasniflere tabi tutmak mümkündür. Din (Divan, s. 240, 434) ve İslam (Divan, s. 80, 138) kavramlarını genel olarak biri diğerini kapsayan bazen ise anlamdaş⁴ olarak değerlendirmek mümkündür. Hidayet (Divan, s. 80) ve iman (Divan, s. 228) kavramları ise doğruya yönelip ona inanmaya işaret eder. Va'z (Divan, s. 244), sabır (Divan, s. 58,76), şükür (Divan, s. 54, 56, 70, 196, 228, 290, 296), adalet (Divan, s. 434), beraat (Divan, s. 366), irşat (Divan, s. 244) gibi kavramlar ise Müslüman ahlakının temel ve vazgeçilmez unsurları olarak öne çıkarlar. Basiret (Divan, s. 242, 290), ölçülü ve doğru bir görüşün yanı sıra uyanık olmaya; sabitkadem (Divan, s. 78) tabiri, inanılan değerler adına kararlı kalmaya; şehid (Divan, s. 72, 284) kavramı ise en yalın anlamıyla yüce bir amaç uğruna adanmanın ve fedakârlığın zirvesine işaret eder.

⁴ Allah katında din İslam'dır (Al-i İmran 3/19).

Tasavvuf çevrelerine ve Bâtını akımlara göre duyu, akıl, zihinsel çıkarım ve tecrübe dışında; mükâşefe ya da ilham yoluyla elde edilen bilgiye, ilm-i ledün (Divan, s. 46) denir. Hızır'ın ilminden bahseden ayetteki *ledün* kelimesinden hareketle, bu şekilde isimlendirilmiştir (Kehf, 18/65). Ancak kalbin temizlenmesi ve nefsin ıslahı ile elde edilebilen bu bilgi, özel olup olayların derununa nüfuz etmeyi sağlar (Gündüz, 1998, s. 233).

Hüdhüd (Divan, s. 64, 108, 116, 228), Hz. Süleyman'a onun bilmediği Sebe ülkesinden ve ülkeyi yöneten Belkis'tan haber getiren; Hz. Süleyman'dan da Belkis'a mektup götüren kuştur (Neml 27/16-35; Gündüz, s. 176).

Yed-i Beyza (Divan, s. 70, 172, 180, 240, 340), A'raf 108. Ayette Hz. Musa'ya mucize olarak verildiği belirtilen beyaz eldir.

h. Yer, Zaman ve Kişi Adları

Divan'da bazı yer, zaman ve kişi adları ile karşılaşmak mümkündür.

Beit (Divan, s. 190), Beytü'l-Haram (Divan, s. 232), Eymen Vadisi (Divan, s. 100, 178), İrem (Divan, s. 122), Sebe (Divan, s. 220, 228), Tûr/Tur-i Sina (Divan, s. 28, 56, 98, 128, 142, 148, 164, 178, 298), Safa (Divan, s. 190), Firdevs (Divan, s. 372) gibi...

Beit/Beytü'l-Haram isimleri, kutsal ve korunan ev gibi anlamlara gelip Mekke'de Kâbe'nin bulunduğu alandaki mescidin adıdır. O alan, kişinin edepli ve saygılı olması zorunlu bir yer olduğundan kendisi için Beytu'l-Haram ifadesi kullanılmıştır (Gündüz, s. 206). Beytü'l-Haram ifadesi Kur'an-ı Kerim'de iki defa zikredilir (Maide 5/2, 97).

Eymen vadisi, Hz. Musa'nın ilahi tecelliye mazhar olduğu Tûr Dağı'ndaki bir yerin adıdır. İrem, ad kavminin yaşadığı şehir; Sebe, melike Belkis'in memleketi (Divan, s. 519, 521, 525); Tur-i Sina, Mısır'da Sina Yarımadasında ve Kızıldeniz'in kuzeyinde yer alan, Hz. Musa'nın Allah'a muhatap olduğu yer olarak bilinir. Safa Mekke'ye, Firdevs ise Cennete dair imgelerdir.

Kadir Gecesi (Divan, s. 50, 68, 112, 370), Kur'an'ın nazil olmaya başladığı, bin aydan hayırlı bir geceyi/zamanı işaret eder. Lokman-ı Hekim (Divan, s. 122), Kur'an'da ismi zikredilen bilge kişilik (Lokman /12), maharetli bir hekim; Zülkarneyn (Divan, s. 164), Allah'a inanan, doğru, dürüst bir yaşam süren; peygamber mi veli mi kral mı olduğu konusunda net bir bilgiye ulaşamayan kişidir (Gündüz, s. 209, 237, 406). Havva (Divan, s. 38), Hz. Âdem'in eşi ve insanlık ailesinin annesidir.

i. Negatif Çağrışımı Bulunan Kavramlar

Divan'da bazı olumsuz tipllemeler ve inançsızlığı imleyen kavramlar da bulunmaktadır. Azer (Divan, s. 190), İblis (Divan, s. 278), Lât (Divan, s. 132), Samirî (Divan, s. 194, 314), Uzza (Divan, s. 132); münafık (Divan, s. 62), kâfir (Divan, s. 184, 190), ebter (Divan, s. 106, 120, 262), zalim (Divan, s. 192) gibi isimler negatif tipllemeler olarak kabul edilir.

İnkâr (Divan, s. 240), küfür (Divan, s. 138, 228), mehcûr (Divan, s. 154), mel'un (Divan, s. 62), nifak (Divan, s. 112), put (Divan, s. 132), zulmet (Divan, s. 138) gibi tabirler ise olumsuz kavramlardır.

k. Kur'ân Harfleri

Divan'da her biri çoğu zaman sembolik birer imge değeri taşıyan aşağıdaki Arap/Kur'ân harfleri ile de karşılaşmak mümkündür.

Dal (Divan, s. 66, 150, 152, 168, 344), Hâ (Divan, s. 380), Ayn (Divan, s. 38), İlla (Divan, s. 298), Kaf (Divan, s. 452), La (Divan, s. 284), Lam (Divan, s. 150), Mim (Divan, s. 488), Nun (Divan, s. 38, 126, 150, 174), Sâd (Divan, s. 126, 204), Sin (Divan, s. 488), Elif (Divan, s. 152, 196).

2. Kur'an'dan Esinlenmeler

Bu başlık altında, Kur'ân'da bulunmadığı halde şairin ondan esinlenmelerle kullandığı kavramlar ele alınacaktır. Bunlara Kur'ân'dan mülhem kavramlar da denebilir. Oluşturulan başlıkların altında bir kısmına yer verilen kavramların birçok alan ile ilişkilendirilmesi mümkündür.

a. Allah'a İşaret Eden Kavramlar

Dest-i Kudret (Divan, s. 370, 380) tabiri, Allah Teâlâ'nın gücü anlamına gelir. Fail-i Mutlak (Divan, s. 144), fiillerin gerçek ve kesin yaratıcısı anlamındadır. İsm-i azam (Divan, s. 22) ise, varlığı zorunlu ve kendinden olan ve bütün övgülere layık bulunan yüce yaratıcının özel ismi/Allah demektir. Yarattığı her şeye özgün güzellik ve özellikler veren Nakkaş-ı ezel (Divan, s. 386); zorunlu varlık anlamına gelen Vacibu'l-vücûd (Divan, s. 378); Allah'ın her hangi bir zaman kesitinde yaratılmamış olduğuna işaret eden Zat-ı lemyezel (Divan, s. 414) ve mâ'bûd gibi Allah'a işaret eden isim ve tamlamalar da Divan'da bulunmaktadır...

b. Tarihi/Mitolojik Öneme Sahip Kişi ve İsimler

Divan'da Ali (Divan, s. 232), Halid (Divan, s. 232), Hamza (Divan, s. 232) gibi kahramanlık ve cesaretleri ile ünlenen sahabe adları ile karşılaşmak mümkün olduğu gibi; Belkıs (Divan, s. 100, 108, 220), Züleyha (Divan, s. 436), Asef (Divan, s. 424), Hızır (Divan, s. 164, 228) gibi tarihi/mitolojik kişilikler ile de karşılaşmak mümkündür.

Örneğin Asef'in Hz. Süleyman'ın veziri olup Sebe kraliçesi Belkıs'ın tahtını, göz açıp kapayıncaya kadar geçecek zamandan daha az bir sürede Hz. Süleyman'a getiren şahıs olduğu rivayet edilir. Haydar-ı kerrar (Divan, s. 80, 316) ise Hz. Ali'nin lâkabıdır ve dönerek savaşa aslan anlamına gelir (Divan, s. 517, 520).

c. Yer, Zaman Adları ve Tarihsel Olaylar

Divan'da geçen isimlerin çoklukla dini bir muhteva ve değere sahip olduğu gözden kaçmamaktadır. Arafat'ta vakfe (Divan, s. 356), Bayram sabahı (Divan, s. 370), Beraat Gecesi (Divan, s. 370), Fecr-i sadık (Divan, s. 122), Receb (Divan, s. 232), İftar (Divan, s. 402) gibi zaman bildiren unsurların; hac, oruç, namaz gibi ibadetlerle ve günahattan arınma vesilesi olarak kabul edilen gecelerle ilgili olduğu görülmektedir.

Arafat (Divan, s. 190) hac ibadetinin ifası için durulması gereken önemli mekân olarak bilinmektedir. Beytu'l-makdis (Divan, s. 326) ise, Müslümanların kutsal kabul ettiği meşitlerden biri olan Mescid-i Aksa'nın diğer adıdır. Halvetgâh (Divan, s. 394) kişinin ibadet için yalnızlığa çekildiği mekân; Secdegâh (Divan, s. 376, 404) ise, secde ve ibadet edilen yer anlamındadır. Dareyn (Divan, s. 378) kelimesi, iki yer anlamına gelip bundan kast edilen dünya ve ahirettir.

Cemel cengi (Divan, s. 362), Hz. Ali ile Hz. Aişe tarafları arasında bir başka ifade ile Müslümanların kendi içinde çıkan ilk savaş olup rivayetlere göre aralarında Talha ve Zübeyr gibi cennetle müjdelenen sahabenin de bulunduğu on bin kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır. Gazve (Divan, s. 284), Peygamber (sav)'in de bizzat katıldığı, inanmayanlarla yapılan savaşlara verilen isimdir (Gündüz, s. 79, 80, 139).

Divan'da sadece Müslümanlara ait mekânlardan değil Havra (Divan, s. 188) gibi Yahudilere; Kilise (Divan, s. 188) gibi Hristiyanlara ait kutsal ibadet mekânlarından da söz edilmektedir.

d. Dini Kavram ve Semboller

Divan'da İslam Dininin birçok alanı ile ilişkilendirilebilecek farklı kavramlar bulmak mümkündür.

Divan'da, İslami geleneğe göre Hz. Muhammed'in İsra/Mirac olayında bindiğine inanılan, katırdan küçük merkepten büyük bir binek olan Burak (Divan, s. 164) ve Cennetteki bir ağaç yahut cennetin kendisi olduğu ileri sürülen Tuba Ağacı (Divan, s. 354) gibi metafizik varlıklara yer verildiği görülmektedir (Divan, s. 72, 373).

Cübbe (Divan, s. 322), Mela/Molla (Divan, s. 336), Müftü (Divan, s. 318) gibi kavramlar, resmi yahut sivil din adamlarını çağrıştıran ifadelerdir.

Haceru'l-esved (Divan, s. 66, 128, 132, 190, 276), İhram (Divan, s. 290, 408), Zemzem (Divan, s. 190) gibi kavramlar ise hacı ve Hac ibadeti ile ilgili kavramlardır.

Mushaf (Divan, s. 246), Nisab (Divan, s. 112), Vacib (Divan, s. 246), Mehr (Divan, s. 260), Seccade (Divan, s. 110, 290, 262) gibi kavramlar, bir Müslümanın gündelik hayatta sık sık karşılaştığı ve kullandığı yaygın tabirlerdir.

Zülfikar (Divan, s. 80, 398) Hz. Ali'ye nispet edilen meşhur kılıç; Muska (Divan, s. 188) ise istismara açık olmakla beraber yaygın olarak kullanılan ve şifa kaynağı olarak görülen sembolik değeri yüksek dinsel bir enstrümandır.

e. Tasavvufi/Ahlakî Kelime, Kavram ve İfadeler

Arif (Divan, s. 322, 412), Derviş (Divan, s. 410), Şeyh (Divan, s. 320), Sufi (Divan, s. 276, 336) ve Zahid (Divan, s. 336) gibi kelimelerin her biri özellikle tasavvuf ve tarikat mahfillerinde belirli somut karşılıkları olan tabirlerdir.

Edeb (Divan, s. 430), Haya (Divan, s. 430), Günah (Divan, s. 246), Merhamet (Divan, s. 434), Niyaz (Divan, s. 376) Şeriat (Divan, s. 264), Zühd (Divan, s. 246), Zühd hayatı (Divan, s. 316, 326) gibi kelimeler, bir dindarın günlük hayatında önemseydiği ve daha iyi bir Müslüman olmak için içselleştirilmesi gerektiğine inandığı belli başlı kavramlardır.

Rü'yet-i Cemal (Divan, s. 154) tamlaması Allah'ın görülmesi olayını sembolize ederken; Saimu'd-dehr (Divan, s. 402) ifadesi, sürekli gündüzleri oruç tutan kişi demektir.

Ene'l-Hakk (Divan, s. 364, 384) ifadesi, Hallâc-ı Mansûr'un idâmına sebep olan sözdür. Hallac'ın mistik panteizm doğrultusunda aşk sarhoşluğu içinde söylediği bu söz, kimine göre doğru kimine göre ise yanlıştır. Gerçek anlamı, **Ben Hakkım** demek olan bu sözün tasavvuf ehline göre mecazi anlamı, *Hak'ta yok oldum, Hak vardır, ben yokum... şeklindedir* (Gündüz, s.115).

Küntü kenzen (Divan, s. 266) ibaresi, *Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe fe halaktü'l-halka li ya'rifünî/ Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeye muhabbet ettim (sevdim) ve bilinmek için halkı yarattım*, (Divan, s. 522; Süyûti, ed-Dureru'l-Muntessire, s. 125) şeklindeki kudsî hadis olduğu rivayet edilen sözden alınmış bir bölümdür. Bu söz bir bakıma insanın yaratılış amacını belirler.

Levlake (Divan, s. 266) kelimesi, *levlake levlake lemma halaktu'l-eflâk/Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*, şeklindeki kudsî hadis olduğu söylenen ve Peygamber (sav)'in Allah katındaki değerini ifade eden bir sözdür (Divan, s. 523).

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Şair etkilenmeye açıktır ve onun çeşitli esin kaynakları vardır. Esin kaynakları, şaire yön verir ve böylece süreç içinde onun şiiri biçim, biçem ve muhteva olarak bir standarda kavuşur. Şiirin muhtevasını belirleyen unsurların belki de en önemlisi şairin beslendiği başat kaynaklardır. Kimi şair, şeytan ve elçilerinden esinlenir ve okuyanı saptıran, azdıran, zulme alkış tutturan başiboş, tutarsız hayal ve söz vadilerinde umutsuzca dolaştırıp durur. Bu tür şairler, gerçeklik fikrine bağlı kalmaksızın atıp tutarlar ve çoğu zaman yapmayıp söylemediklerini tedavüle sokarlar. Kimi şair ise doğrudur, dürüsttür, erdemlidir ve bu değerleri şiirine katık yaparak ilham kaynağı şeytani olan her tazyik, teşvik ve dürtüye rağmen özgürlük

yollarına koyulanlarla beraber zulme ve negatif bütün unsurlara karşı mücadele eder (Kur'ân, 26/224-227; Esed, 2009, s. 917, 918).

Okuduğunuz bu çalışmayı gerçekleştiren birinin, aşağıdaki düşünceleri net bir şekilde kesinlik bildiren ifade formlarıyla dile getirmesi abartı olarak değerlendirilmemeli ve yadırganmamalıdır. Zira ifade edilecek şeyler, tahmin ve duyum değil bizzat somut bir şekilde görülenlerden ve dokunulardan ibarettir. Cızîrî'nin şiirine yön veren ilham kaynaklarının şeytan ve nefis olmadığı aşîkârdır. Şiirinde Kur'ân merkezli binlerce referansa açık ya da kapalı bir şekilde yer verdiği ortada olan Cızîrî'nin beyitlerinde öne çıkan tema, doğal olarak din, iman, ibadet, ahlak, ilahi aşk vb. olacaktır. Cızîrî'nin şiirlerinde Kur'ân o kadar merkezi bir konumdadır ki tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, Arap grameri gibi temel referansı Allah'ın kitabı olan bütün ilim dallarına ve bunların detaylarına dair verilerle sık sık karşılaşmak özel bir çaba gerektirmez. Bu durum, *Divan*'ın kuru, sert ve okunması zor didaktik bir metin olduğu düşüncesinin uç vermesine neden olmamalıdır. Bilime dair kelime ve kavramların, şiire ustalıklı bir lirizmle yansıtılmış olması buna engeldir.

Cızîrî'nin şiirini, çoğunlukla yapıldığı gibi burada dile getirilen dini referansları görmeyip akla getirmeden salt edebi bir metin olarak da okumak mümkündür. İmkân dâhilinde olmakla beraber böyle bir okumanın, Cızîrî'yi hakkıyla okuyup anlamakla eş değerde olamayacağı gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Algisını ve bilincini, *Divan*'ın Kelam-ı Kadim'e bakan ve onu kendi içinde dinamik bir şekilde üreten yönüne kapatan bir okuyucu, yorumcu ve analistin Cızîrî'yi hangi hermenötik yöntem süreçlerinden sonra yorumlayıp tahlil ettiği önemli bir soru ve sorun olarak orta yerde duracaktır.

Konumuzla doğrudan ilgisi olmasa bile istitrat⁵ kabilinden/sırası gelmişken şunları söylemek mümkündür: *Divan*'ın, dile geldiğinde söyleyeceğinden şüphe duyulmayacak başka bir şey ise şudur. Kürtçe, ağır aksak da olsa tarihsel yolculuğunu ve günümüzdeki varlığını, en çok dini mahfil ve eserlere borçludur. Zira Kürtçe, yüzyıllarca medreselerde bir eğitim ve bilim dili olarak kullanılmış ve buralardaki dinamik süreçler sayesinde günümüze aktarılmıştır. Kürtçe'de, Kur'ân kaynaklı sayısız kelime ve ifade formunun bulunması ya da Kürtçe bir metinde binlerce dini/İslami anlatım biriminin pürüzsüz bir şekilde yer alabiliyor olması bu söylemin bariz bir göstergesidir. Bu vesile ile günümüzde bazı kişi ve mahfillerin Kürtçe'nin standardizasyonu ve aktüalizasyonu adına yaptıkları çalışmalarda, dil üzerinden bir toplum mühendisliğine soyunduklarının aşîkâr olduğunu vurgulamak gerekir. Bilindiği üzere, bir toplumun hafızası, tarih, kültür, gelenek, din ve dil müştereklerinden teşekkül eder. Toplumun bahsi geçen saç ayaklarını yok sayarak yahut görmezden gelerek yeni bir dil inşa etmek aynı zamanda toplumu hafızasından yoksun bırakmak manasına gelir. Kuşkusuz bu durum, toplumun/milletin, toplum ve millet olmaktan çıkması, yığına dönüşmesi

⁵ Asıl konudan olmadığı halde sırası gelmişken mesele ile ilişkili olabileceği düşünülerek dile getirilen söz anlamında bir edebi sanatlar terimi (Durmuş, İsmail, "İstitrat" DİA, 2001, c. 23, s. 401).

ile eşdeğerdir (Çağlayan, 2016, s. 149-161). İşte bu önemli nedenden dolayı *Divan* ve benzeri tarihsel veya edebi müktesebatla ilgili yapılacak çalışmalarda dile getirilen hususlara riayet etmek elzemdir. Aksine sergilenecek tutumların, Kürtçeyi, dolayısı ile Kürtleri kendisi olmaktan çıkaracağı; ancak başka bir şey de yapamayacağı riski bulunmaktadır.

Daha evvel de ifade edildiği üzere bu makale, Allah, Kur'ân, tefsir, Peygamber, Melek, metafizik, ibadet, din, ahlak, inanç ile ilgili kavramlar eksen alınarak yapılan ve nicel yönü öncelenen betimleyici bir çalışmadır. Bu çalışmanın oluşturduğu kanaatle, *Divan*'ın sayılan her bir kavram özelinde ayrı ayrı derinlikli ve kuşatıcı çalışmalara konu olabilecek bir muhteva ve zenginlikte olduğunu söylemek zor olmayacaktır. Bu tür çalışmalar yapıldığında, *Divan*'ın İslam Sanatının anıt metinlerinden biri olduğu yeniden anlaşılacak ve şüphesiz sadece edebiyat mahfillerinin değil akademyanın da tükenmeye yüz tuttuğundan şekva edilen oksijen kaynakları tazelenecek, zenginleşecek ve çeşitlenecektir.

Sonuç olarak bu makale, yeni ve farklı perspektiflerle daha spesifik çalışmalara yol verecekse hedefine ulaşmış sayılacaktır.

Kaynakça

- Akay, H. (1995). İslami Terimler Sözlüğü, İstanbul: İşaret.
- Aytepe, M. (2016). Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslam, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 43: Cmt Grup Ajans.
- Cizîrî, M. (2014). *Divan: Kürtçe Metin & Türkçe Çeviri* (Çev. : Osman Tunç), İstanbul: Nubihar.
- Çağlayan, E. (2016). *Zazalar: Tarih, Kültür, Kimlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Demirci, M. (2009). *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İfav.
- Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Doru, M. N. (2016a). *Melayê Cizîrî: Felsefi ve Tasavvufi Görüşleri*, İstanbul: Nûbihar.
- Doru, M. N. (2016b). *Melayê Cizîrî: Hakikat ve Mecaz Arasında Bir Sûfî'nin Portresi*, İstanbul: Nûbihar.
- Durmuş, İ. (2001). *İstitrat, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Esed, M. (2009). *Kur'ân Mesajı*, İstanbul: İşaret.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi.
- İbn Kesir, İ. (1986). *Muhtasarı Tefsir-i İbn-i Kesir*, (ihtisar ve tahkik: M. Ali es-Sabunî), Beyrut: Daru'l-Kalem.

Karaman, Fikret v.d. (2006). Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara: D. İ. B.

Kur'ân-ı Kerîm.

Özervarlı, M. S. (2005). Molla Cezerî, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.

Sabunî, M. A. (2001). Îcâzu'l-Beyân fi Suveri'l-Kur'ân, Beyrut: Daru'l-Ceyl.

Topaloğlu, Bekir & Çelebi, İlyas, (2010). Kalam Terimleri Sözlüğü, İstanbul: İsam.

Turan, A. (2010). Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi, İstanbul: Nûbihar.

Turgay, N. (2011). Ahmed el-Botî el-Cizîrî ve Divanında Kur'ân'a Yaklaşımı, Mukaddime, Sayı 4: Mardin.